

Prezidenta institūts Austrumeiropas valstīs un Latvijā

Gunārs Ozolzīle
Rīgas Tehniskā universitāte

Kopsavilkums. Raksta mērķis ir izpētīt prezidentu pilnvaru apjomu Austrumeiropas valstīs, veikt šo pilnvaru salīdzinošu analīzi un veiktās analīzes prizmā izvērtēt konstitucionālo reformu iespējas Latvijā. Raksta autors mēģina atbildēt uz jautājumu, vai tautas vēlētam prezidentam „automātiski” jāpalielina pilnvaru jeb varas apjoms. Tiek secināts, ka Latvijas valsts prezidents ir apveltīts ar būtiski lielākām pilnvarām nekā daudzi tiešās vēlēšanās ievēlēti valsts galvas. Veiktā analīze liecina, ka prezidenta ievēlēšanas kārtība neļauj (vismaz Austrumeiropā) spriest par viņa pilnvaru apjomu. Līdz ar to var izteikt pieņēmumu, ka tautas ievēlētam prezidentam, iespējams, nemaz nav „automātiski” jāpalielina pilnvaru apjoms, kā to nereti uzskata konstitucionālo tiesību eksperti un arī politologi Latvijā.

Atslēgas vārdi: konstitūcija, valdīšanas sistēma, valsts, prezidents, reforma.

I. IEVADS

Demokrātiskās valstīs varu mēdz iedalīt (t. s. varas atzari) likumdošanas, izpildu un tiesu varā. Tradicionāli izpildvarā tiek iekļauta ne tikai valdība un tās vadītājs, bet arī valsts galva. Valsts galvas pilnvaru apjoms atbilstoši valdīšanas sistēmai gan var būt atšķirīgs. Raksta autors sliecas piekrist uzskatam, ka neatkarīgi no valdīšanas formas un valsts galvu pilnvaru apjoma prezidenta institūts ne juridiski, ne faktiski nekad nav bijis un arī mūsdienās nav tikai ar izpildvaru saistīts amats. Teiktajam apliecinājums ir tas, ka valsts galva ir saistīts ne tikai ar izpildvaru (piemēram, mūsu valstī tās ir gan tiesības nominēt jeb, citējot Satversmi, „aicināt” amatā valdības vadītāju, kā arī sasaukt ārkārtas valdības sēdes), bet arī ar likumdošanas varu (piemēram, suspensīvā veto tiesības) un tiesu varu (piemēram, tiesības apzēlot noziedzniekus). Līdz ar to grūti iebilst mēģinājumiem nevis iekļaut prezidentu institūtu izpildvarā (kā tas tradicionāli tiek darīts), bet gan nodalīt to kā atsevišķu valsts varas atzaru [1].

Latvijā, diskutējot par Satversmes reformu, pētnieku uzmanības centrā visu laiku ir bijis tieši prezidenta institūts. Neiedziļinoties šo diskusiju detaļās [2], tikai norādīsim, ka lielākajā daļā reformu piedāvājumu varam atrast vēlmi mainīt prezidenta ievēlēšanas kārtību. Ir Austrumeiropas valstis, kas gājušas tieši šo ceļu un turpina to darīt (Čehija 2012. gadā). Savukārt reformēt savas konstitūcijas mēģinājušas daudzas Austrumeiropas valstis (dažas no tām pat vairākkārt) [3]. Šķiet, te nebūs lieki atgādināt lasītājam, ka Latvija ir vienīgā valsts Austrumeiropā, kas, mainoties politiskajam režīmam, nav izstrādājusi un pieņēmusi jaunu valsts pamatdokumentu. Ņemot vērā iepriekš teikto un vērtējot politiskos procesus Latvijā, varbūt ir saprotama, bet nav pieņemama līdz šim mūsu politikā elitē dominējošā pietāte pret 1922. gadā pieņemto valsts konstitūciju. Tāpat, ņemot vērā šī jautājuma regulāro aktualizāciju Latvijas politikā un sabiedrības

politiskajā kultūrā dominējošās orientācijas [4], [5], raksta autors uzskata, ka diskusiju par izmaiņām valsts pamatdokumentā būtu vēlams turpināt. Turklāt šī domu apmaiņa, kas aizsākās jau „pirmās neatkarības” laikā, permanenti atrodas (īpaši tuvojoties Saeimas vēlēšanām) politisko diskusiju galvgalī. Tā kā uzticēšanās līmenis mūsu politiskās sistēmas institūtiem (Saeimai, valdībai, partijām) jau ilgstoši ir zems (lasītājam var ieteikt iepazīties ar Eurobarometra aptauju datiem [6]), varbūt tomēr ir vērts mēģināt grozīt vismaz dažas konstitūcijas normas, ko izdarīt ir salīdzinoši vienkārši. Ja atzīstam, ka mūsu politikā sistēmā ir problēmas, tad jāmēģina izmantot visas iespējas, lai vairotu tās leģitimitāti un efektivitāti. Tas, protams, ir iespējams tikai tad, ja ir politiskā griba un tiek panākta vienošanās valdošo politisko partiju starpā.

Raksta mērķis ir izpētīt prezidentu pilnvaru apjomu Austrumeiropas valstīs (pētījumā tika iekļautas vienpadsmit Eiropas Savienības valstis), veikt šo pilnvaru salīdzinošu analīzi un veiktās analīzes prizmā izvērtēt konstitucionālo reformu iespējas Latvijā. Jautājums, uz kuru mēģinās atbildēt raksta autors, ir: vai tautas vēlētam prezidentam „automātiski” jāpalielina (par to ir pārliecināti daudzi konstitucionālo tiesību eksperti un politologi) pilnvaru jeb varas apjoms? Atbildot uz šo jautājumu, tiks izmantota Austrumeiropas valstu konstitucionālā pieredze, kas pētniekiem sniedz bagātīgu „empīrisko datu bāzi” jaunradei.

II. PPREZIDENTU PILNVARAS UN PĒTĪJUMA „PROCEDŪRA”

Prezidentu varas empīriska izpēte paredz visu to pilnvaru apzināšanu, kas ietekmē valsts varas atzaru savstarpējās attiecības. Prezidenta pilnvaru spektru mēdz iedalīt politiskajās, nominēšanas un simboliskajās [7]. Nozīmīgākās, protams, ir politiskās pilnvaras, kas ļauj valsts prezidentam ietekmēt ne tikai likumdošanas procesu, bet arī izpildvaru. Galvenokārt tieši politiskās pilnvaras liecina par prezidentu politisko spēku. Pētījumā gan tiks izmantotas arī prezidentu tiesības nominēt jeb virzīt ievēlēšanai amatā noteiktas amatpersonas, kā arī prezidentu ievēlēšanas un atļaušanas jeb impīčmenta procedūras.

Analīzi sāksim ar prezidenta ievēlēšanas kārtību. Tautas ievēlētam prezidentam ir lielāks leģitimitātes potenciāls (t. s. demokrātiskā leģitimitāte) nekā parlamentā ievēlētam. Konstitucionālo tiesību eksperti mēdz uzskatīt, ka, pat nemainot prezidenta pilnvaru apjomu, „tautas vēlētam prezidentam tās *de facto* divkāršojas” [8]. Tautas ievēlētam valsts prezidentam, ja vien viņam piemīt politiska autoritāte un viņš spēj ietekmēt sabiedrisko domu, ir lielākas izredzes panākt, ka viņa teiktajam un pieņemtajiem lēmumiem būs lielāks „svars” un līdz ar to arī ietekme uz parlamentu un valdību.

Tālāk analizē tiks izmantotas četras nozīmīgas prezidenta amata politiskās pilnvaras: 1) suspensīvā veto tiesības; 2) tiesības iesniegt parlamentā pieņemtos likumus izvērtēšanai konstitucionālajā tiesā; 3) likumdošanas iniciatīvas tiesības; 4) referendumu iniciēšanas tiesības. Pie papildus politiskajām pilnvaras, kurām gan ir pakārtota nozīme, bet kas tomēr ietekmē prezidenta amatā esošās personas politisko spēku, tradicionāli tiek pieskaitītas parlamenta sēžu sasaukšanas un parlamenta atļaušanas tiesības, kā arī tiesības sasaukt valdības sēdes un tajās piedalīties [9].

Prezidentu pilnvaru empiriskajā izpētē tiks izmantotas arī šo amatpersonu tiesības ieteikt apstiprināšanai valsts augstākās amatpersonas (t. s. nominēšanas tiesības). Analīzē, kā salīdzinoši nenozīmīgas, turklāt tās ir līdzīgas lielākajai daļai prezidentu, netiks ietvertas simboliskās pilnvaras (piemēram, valsts augstāko apbalvojumu pasniegšana, vēstnieku akreditācija u. c.).

Pētījuma autors iepriekš minētajām un tradicionāli pētniecībā izmantotajām pilnvarām (kā prezidentu politisko spēku raksturojošu papildu rādītāju) uzdrošinājās pievienot arī valsts galvu atļaušanas procedūru nosakošo normu analīzi.

Vēlreiz norādīsim, ka pētījumā tika iekļautas tikai tās Austrumeiropas (šo terminu raksta autors lieto vairāk politiskā nekā ģeogrāfiskā nozīmē) valstis, kas ir iestājušās Eiropas Savienībā. Šo valstu konstitūciju analīzes galvenais uzdevums bija izvērtēt atsevišķu prezidenta pilnvaru politisko „spēku”, piešķirot tām noteiktu „vērtību” punktu izteiksmē. Tā, protams, ir izteikti subjektīva procedūra, kas tomēr ļauj pētījumā iekļauto valstu prezidentus izkārtot jeb „saranžēt” atbilstoši viņu pilnvaru apjomam un politiskajam spēkam. Raksta autors cer, ka, vērtējot „līdzīgas” (lai arī dažādu valstu) konstitūciju normas, „neprecizitātei” šai „rangu skalā” nevajadzētu būt tik nozīmīgai, ka tā varētu izmainīt secību, kādā prezidenti un valstis sarindoti.

Starp pētījumā iekļautajām valstīm tikai Latvijā, Igaunijā un Ungārijā prezidentus ievēlē parlaments, visās pārējās – tauta. Ja „paplašinām” jēdzienu „Austrumeiropa”, iekļaujot tajā ne tikai Eiropas Savienības, bet arī pārējās Balkānu valstis un bijušās PSRS republikas, arī tad varam atrast vēl tikai divas – Albāniju un Moldovu –, kur ir tipiska parlamentāra valdīšanas sistēma ar parlamenta deputātu ievēlētiem prezidentiem. Nākas secināt, ka reģionā dominē valstis ar pusprezidentārām jeb, precīzāk – parlamentāri prezidentārām sistēmām raksturīgu prezidenta institūtu. Teiktais gan nenozīmē, ka tās vienmēr viennozīmīgi var pieskaitīt šim valdīšanas sistēmu tipam.

Tautas ievēlētam prezidentam, ar potenciāli „lielāku” legitimitāti nekā parlamentā ievēlētajam, pētījumā piešķirtie punkti variē no 0,35 līdz 1. Savā starpā tika „šķiroti” arī parlamentā ievēlētie prezidenti. Ja prezidenta ievēlēšanai nepieciešams tikai absolūtais balsu vairākums, tika doti 0,35 punkti, ja kvalificētais balsu vairākums – 0,5.

Kā minēts iepriekš, pētījumā tika izmantotas četras prezidentu politiskās pilnvaras. Atgādināsim tās vēlreiz: suspensīvā veto tiesības un tiesības vērsties konstitucionālajā tiesā, kā arī likumdošanas ierosināšanas un referendumu iniciēšanas tiesības. Piešķirtie punkti visām šīm prezidentu pilnvarām variē no 0 līdz 1. Lielākā dažādība pētījumā iekļauto valstu konstitūcijās vērojama tieši suspensīvā veto piemērošanas gadījumā. Ir valstis, kur šādu tiesību

prezidentiem nav vispār (0 punktu) vai arī veto pārvarēšanai jeb atcelšanai deputātu balsojums nav nepieciešams (0,45 punkti). Ir arī valstis, kur prezidenta veto pārvarēšanai vajag absolūto (0,5 punkti) vai pat kvalificēto deputātu balsu vairākumu (0,85 punkti). Īpašs gadījums ir Latvija, kur prezidentam ir tiesības apturēt likuma spēkā stāšanos uz diviem mēnešiem un sarīkot referendumu. Latvijas „gadījumu” pētījuma autors novērtēja visaugstāk – ar 1 punktu. Vērtējot prezidentu tiesības vērsties konstitucionālajā tiesā, kā arī likumdošanas iniciatīvas tiesības, valstu konstitūcijas piedāvā tikai divas iespējas – vai nu tās ir vai arī to nav (attiecīgi 1 un 0 punktu). Līdzīgi (ir vai nav) ir arī ar referendumu iniciēšanas tiesībām un šīs pilnvaras novērtējumu punktu izteiksmē. Jānorāda gan, ka abu pēdējo pilnvaru piemērošanas praksē vērojami arī divi izņēmumi (sk. zemāk).

Vērtējot prezidentu papildu politiskās pilnvaras, kurām ir pakārtota nozīme, piešķirtie punkti variē no 0 līdz 0,5. Atgādināsim, ka pie šīm pilnvarām tiek pieskaitītas tiesības sasaukt ārkārtas parlamenta sēdes un atļaut parlamentu, kā arī tiesības sasaukt ārkārtas valdības sēdes. Ja prezidentam ir tiesības sasaukt parlamenta sēdes, tika piešķirti 0,5 punkti, ja šādu tiesību nav – 0. Savukārt, ja parlamenta atļaušanas iemesli ir strikti reglamentēti – 0,25 punkti, ja nē – 0,5. Arī tiesības sasaukt valdības sēdes (turklāt visos trīs gadījumos ne tikai tās vadīt, bet arī noteikt dienas kārtību) tika vērtētas ar 0,5 punktiem, bet šādu tiesību neesamība – ar 0.

Pētījumā tika analizētas arī prezidentu tiesības ieteikt apstiprināšanai amatos valsts augstākās amatpersonas. Arī vērtējot šīs tā sauktās nominēšanas tiesības, tika izmantota diferencēta pieeja. Proti, ja prezidentam šādu tiesību nav – 0 punktu, ja viņam dotas tiesības nominēt vairākas amatpersonas – 0,4 punkti. Savukārt, ja prezidents ir tiesīgs ne tikai nominēt vairākas amatpersonas, bet arī ietekmēt valdības personālsastāvu tās veidošanas procesā, tika doti 0,5 punkti. Kā noprotams, punkti netika piešķirti par tiesībām nominēt premjera amata kandidātus, jo šādas tiesības ir prezidentiem visās vienpadsmit valstīs.

Kā jau tika norādīts iepriekš, pētījumā, bez iepriekš minētajām pilnvarām, tika izmantota arī konstitūciju piedāvātā iespēja atbrīvot prezidentus no ieņemamā amata. Protams, šo faktoru nevar uzskatīt par prezidenta amata pilnvaru apjomu raksturojošu pazīmi šī vārda burtiskā nozīmē. Tomēr arī no tā, cik „viegli” vai „grūti” no amata pilnvaru pildīšanas prezidentus iespējams atstādināt, ir atkarīgs šī valdīšanas sistēmas institūta politiskais spēks un ietekme, veidojot attiecības ar citiem valsts varas institūtiem. Pētījumā uzmanība galvenokārt tika pievērsta „impēčmenta” procedūras trim aspektiem, proti, vai to ar savu balsojumu var izdarīt tikai parlaments vai arī tiek paredzēta konstitucionālās tiesas iejaukšanās, un vai vajadzīgs arī balsojums referendumā. Ja, lai atbrīvotu prezidentu no amata, „pietiek” ar balsojumu parlamentā – tika piešķirti 0,25 punkti, ja tiek iesaistīta arī konstitucionālā tiesa – 0,35, bet ja nepieciešams vēl arī referendums – 0,5.

III. CIK „STIPRI” IR PREZIDENTI AUSTRUMEIROPĀ UN LATVIJĀ?

Klasificējot Austrumeiropas valstu valdīšanas sistēmas, ir sarežģīti izmantot klasisko „shēmu” – parlamentārās, prezidentārās un pusprezidentārās sistēmas. Lielākās grūtības

sagādā vēlme pieskaitīt valstis, kur prezidentu ievēlē tauta, pusprezidentārajām sistēmām, precīzāk – parlamentāri prezidentārajām. Ir pētnieki, kas uzskata, ka vairumā gadījumu to nedrīkst darīt. Tiek izmantots arguments, ka tikai tad, ja prezidentam ir reāla ietekme uz izpildvaras veidošanu un funkcionēšanu, valdīšanas sistēmu var pieskaitīt pusprezidentārajām [10]. Iepriekš teiktā kontekstā nozīmīgi ir arī tas, ka visās pētījumā iekļautajās valstīs parlaments var izteikt neuzticību valdībai, kas ir tipiska parlamentārās valdīšanas sistēmas raksturojoša pazīme. Tātad tas, ka prezidentu ievēlē tauta un viņam ir demokrātiska leģitimitāte, vēl nebūt nenozīmē, ka valsts galvai gan tiesiski, gan politiski ir arī „daudz” varas. To pierāda arī turpmākā prezidentu pilnvaru apjoma izpēte (vienpadsmit valstu prezidentu varas pilnvaru analīzē izmantotie konstitūciju teksti pieejami internetā [11], [12], savukārt attiecīgo valstu politisko sistēmu pietiekami plašus un detalizētus apskatus var atrast rakstu krājumā, kas veltīts tieši šai problemātikai [13]–[23]).

Prezidentu pilnvaru analīzi sāksim ar šo amatpersonu ievēlēšanas procedūru apskatu. Kā minēts iepriekš, tikai trīs valstīs – Latvijā, Igaunijā un Ungārijā – prezidentus ievēlē parlamenti, visās pārējās – tauta. Lai parlaments ievēlētu prezidentu, Igaunijā un Ungārijā ir nepieciešams kvalificētais 2/3 balsu vairākums. Latvijā, lai uzvarētu, prezidentam pietiek ar absolūto balsu vairākumu. Šīs atšķirības lika pētījuma autoram mūsu prezidenta leģitimitāti vērtēt nedaudz zemāk (šeit un turpmāk sk. tabulu). Lai parlaments prezidentu ievēlētu ar kvalificēto balsu vairākumu, visbiežāk ir nepieciešamas arī opozīcijas balsis, proti, deputātiem nākas savā starpā vienoties, un tas stiprina valsts galvas leģitimitāti. Panākt plašāku konsensu jeb vienprātību deputātu starpā, ne tikai Latvijā (kur jau absolūtā vairākuma nodrošināšana vairākkārt ir bijusi grūti sasniedzams mērķis), ir ļoti sarežģīts uzdevums. Tieši nespēja prezidenta vēlēšanās savākt 2/3 deputātu balsu bija viens no galvenajiem iemesliem, lai mainītu prezidenta ievēlēšanas kārtību Slovēnijā 1999. gadā (15 mēneši bez prezidenta) [24]. Visās pārējās astoņās valstīs, kur prezidenti tiek ievēlēti tiešās visas tautas vēlēšanās, lai uzvarētu jau pirmajā kārtā, prezidenta amata kandidātiem ir nepieciešams absolūtais balsu vairākums. Šī norma gan visbiežāk liek rīkot vēl arī otro vēlēšanu kārtu. Visās valstīs, izņemot Latviju (četri gadi), prezidentu pilnvaru termiņš ir pieci gadi, un tas (atkal izņemot Latviju) ir par gadu ilgāks nekā parlamentam.

Viens no spēcīgākajiem „ierociem” prezidenta attiecībā ar likumdošanas varu ir suspensīvā veto tiesības. Vairumā valstu to gan var atcelt ar absolūto vai vienkāršo balsu vairākumu, izņemot Poliju, kur, lai atceltu prezidenta veto, ir nepieciešamas 3/5 deputātu balsu. Savukārt Latvijā prezidents (vienlaikus ar tiesībām atgriezt likumprojektu parlamentā otrreizējai caurlūkošanai) „cīņā” ar parlamentu var izmantot vēl arī referendumu. Elektorāta iesaistīšanas iespēja, lai apturētu likuma spēkā stāšanos, lika pētījuma autoram Latvijas prezidenta veto vērtēt augstāk nekā kvalificēto 3/5 parlamenta vairākumu, kas ir nepieciešams Polijas prezidenta veto atcelšanai. Starp vienpadsmit valstīm ir tikai divas, kur prezidentam (turklāt tautas vēlētam) suspensīvā veto tiesību nav. Šīs valstis ir Horvātija un Slovēnija.

Vai nu kā papildu (Igaunija) vai arī kā alternatīvs instruments (Polija, Latvija, Ungārija, Rumānija un Horvātija)

suspensīvajam veto ir prezidentu tiesības vērsties konstitucionālajā tiesā. Zemāks vērtējums attiecīgajai Horvātijas prezidenta pilnvarai dots tāpēc, ka šis valsts prezidents gan var vērsties konstitucionālajā tiesā, bet nevar atlikt likuma izsludināšanu. Ir arī piecas valstis (Lietuva, Bulgārija, Čehija, Slovēnija un Slovēnija), kur prezidentiem šādu tiesību nav.

Nākamā prezidentu politiskā pilnvara, kuru izmantojām pētījumā, ir likumdošanas ierosināšanas tiesības. Analīzē iegūtie dati liek secināt, ka šādas tiesības ir tikai četru valstu (Polijas, Latvijas, Ungārijas un Lietuvas) prezidentiem, pārējiem šādu tiesību nav. Polijas gadījumā zemāks vērtējums dots tāpēc, ka šo prezidenta iniciatīvu iespējams realizēt tikai ar premjera akceptu.

Arī referenduma iniciēšanas tiesības ir tikai četru valstu (Polijas, Ungārijas, Rumānijas un Bulgārijas) prezidentiem. Zemāks vērtējums Polijas un Bulgārijas prezidentam piešķirts tāpēc, ka šī procedūra iespējama tikai ar parlamentu atļauju.

Analizējot prezidentu papildu politiskās pilnvaras, punkti tika piešķirti par tiesībām sasaukt ārkārtas parlamenta sēdes un atlaist parlamentu, kā arī par tiesībām sasaukt ārkārtas valdības sēdes. Tiesības sasaukt ārkārtas parlamenta sēdes nav lielākajai daļai prezidentu (Polijas, Ungārijas, Horvātijas, Čehijas, Slovēnijas, Slovēnijas). Tiesības atlaist parlamentu ir visu vienpadsmit valstu prezidentiem. Visi, izņemot Latvijas prezidentu, to gan var izdarīt tikai strikti atrunātos gadījumos. Šie gadījumi ir parlamentu nespēja noteiktos termiņos apstiprināt valdību un pieņemt budžetu. Tikai Latvijas prezidents (lai arī viņam nav tiesību atlaist parlamentu pašam un viņš to var izdarīt, tikai rosinot referendumu) var izmantot faktiski jebkuru politisku iemeslu (jo tie konstitūcijā nav atrunāti), lai ar referenduma palīdzību to izdarītu. Uzskatāms piemērs šīs procedūras izmantošanai un striktu normu (kas nosaka iemeslus valsts galvas atļaišanai) neesamībai, ir eksprezidenta Valda Zatlera slavenais „rīkojums nr. 2”. Savukārt tiesības sasaukt ārkārtas valdības sēdes un tajās piedalīties ir tikai Polijas, Latvijas un Horvātijas prezidentiem.

Izvērtējot prezidentu nominēšanas tiesības, varam secināt, ka tikai Latvijā valsts galvai šādu pilnvaru nav. Visās pārējās valstīs (amatpersonu skaits gan mēdz būt atšķirīgs) prezidentiem visbiežāk ir tiesības virzīt apstiprināšanai amatā, piemēram, prokuroorus, konstitucionālās, arī augstākās tiesas vadītājus un tiesnešus, nacionālo banku vadītājus. Vairākās valstīs prezidenti var ietekmēt arī valdību veidošanas procesu. Lai arī „spēles” laukums prezidentiem ir „šaurš” un galveno lomu spēlē parlamenti un daļēji arī premjeri, tomēr viņi var neapstiprināt premjerministra virzīto ministra amata kandidātu, vēl pirms notiek balsojums parlamentā. Šādas iespējas ir Lietuvas, Rumānijas, Horvātijas, Igaunijas, Čehijas, Slovēnijas prezidentiem.

Kā papildu faktors analīzē tika izmantota prezidentu atļaišanas procedūru nosakošo normu analīze. Lai arī šīs normas nenosaka prezidenta amata pilnvaru apjomu, tomēr tās ietekmē viņa politisko „svaru”. Tikai divās valstīs (Rumānijā un Slovēnijā), lai atbrīvotu prezidentus no amata pienākumu pildīšanas, ir jārīko arī referendumš. Tāpat ir tikai viena valsts, kur pietiek ar parlamenta balsojumu – Latvija (nepieciešams kvalificētais 2/3 vairākums). Visās pārējās valstīs, lai to izdarītu, bez parlamenta balsojuma ir nepieciešama arī konstitucionālās tiesas iesaistīšanās. Tikai Latvijā un vēl arī

Slovākijā prezidenti var tikt atbrīvoti dažādu politisku iemeslu dēļ. Visās pārējās valstīs atbrīvošanas iemesli ir atrunāti konstitūcijās un prezidenti amatu var zaudēt, tikai pārkāpjot noteiktas likuma normas.

Saskaitot vienpadsmit valstu prezidentu politisko pilnvaru analīzē piešķirtos punktus, varam secināt, ka politiski „spēcīgākais” ir Polijas prezidents (5,9). Tālāk seko

Rumānijas (5,2), Latvijas (5,1) un Ungārijas (4,95) prezidenti. Atšķirības politisko pilnvaru apjomā starp trīs šo valstu prezidentiem ir nebūtiskas un viņu politisko „spēku” varētu vērtēt kā līdzvērtīgu. Nākamo grupu veido Lietuvas (4,1), Bulgārijas (3,75), Horvātijas (3,45) un Igaunijas (3,45) prezidenti. Vismazāk pilnvaru ir Slovākijas (2,7), Čehijas (2,6) un Slovēnijas (2,0) prezidentam.

1. TABULA

AUSTRUMEIROPAS VALSTU PREZIDENTU PILNVARAS

Valstis	Pilnvaras										Punkti
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
1. Polija	1	0,85	1	0,8	0,75	0	0,25	0,5	0,4	0,35	5,9
2. Rumānija	1	0,45	1	0	1	0,5	0,25	0	0,5	0,5	5,2
3. Latvija	0,35	1	1	1	0	0,5	0,5	0,5	0	0,25	5,1
4. Ungārija	0,5	0,45	1	1	1	0	0,25	0	0,4	0,35	4,95
5. Lietuva	1	0,5	0	1	0	0,5	0,25	0	0,5	0,35	4,1
6. Bulgārija	1	0,5	0	0	0,75	0,5	0,25	0	0,4	0,35	3,75
7.–8. Horvātijā	1	0	0,85	0	0	0	0,25	0,5	0,5	0,35	3,45
7.–8. Igaunija	0,5	0,45	1	0	0	0,5	0,25	0	0,5	0,25	3,45
9. Slovākija	1	0,45	0	0	0	0	0,25	0	0,5	0,5	2,7
10. Čehija	1	0,5	0	0	0	0	0,25	0	0,5	0,35	2,6
11. Slovēnija	1	0	0	0	0	0	0,25	0	0,4	0,35	2,0

Paskaidrojumi:

- I – prezidenta ievēlēšanas kārtība
- II – suspensīvā veto tiesības
- III – tiesības vērsties konstitucionālajā tiesā
- IV – likumdošanas ierosināšanas tiesības
- V – referenduma iniciēšanas tiesības
- VI – parlamenta sēžu sasaukšanas tiesības
- VII – parlamenta atlaišanas tiesības
- VIII – valdības sēžu sasaukšanas tiesības
- IX – nominēšanas tiesības
- X – prezidenta atlaišanas procedūra

IV. DAŽI SECINĀJUMI

Pirmkārt, varam secināt, ka mūsu valsts prezidents ir apveltīts ar būtiski lielākām pilnvarām nekā daudzi tiešās vēlēšanās ievēlēti valsts galvas, piemēram, Čehijā, Slovākijā un Slovēnijā.

Otrkārt, veiktā analīze ļauj secināt, ka prezidenta ievēlēšanas kārtība (parlaments vai tauta) neļauj (vismaz Austrumeiropā) spriest par viņa pilnvaru apjomu jeb politisko spēku. Līdz ar to var izteikt pieņēmumu, ka tautas ievēlētam prezidentam, iespējams, nemaz nav „automātiski” jāpalielina pilnvaru jeb varas apjoms, kā to nereti uzskata konstitucionālo tiesību eksperti un arī politologi.

Treškārt, tas, ka prezidentu ievēlē tauta un viņš iegūst „lielāku” leģitimitāti, nebūt neved pie autoritāra vadības stila un/vai spriedzes atsevišķu varas atzaru starpā. Ja neņemam vērā autoritāros politiskos režīmus Baltkrievijā, Krievijā, savulaik arī Ukrainā, tad Austrumeiropā kā vienīgo šādu piemēru var minēt vēl tikai Horvātijas prezidenta Franjo Tuđžmana pilnvaru laiku pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados. Te gan jāpiezīmē, ka šajās valstīs (pirmajās divās vēl joprojām) funkcionēja prezidentāri parlamentāras valdības sistēmas. No autoritārisma „slimības” gan nav pasargāti arī parlamentāro sistēmu premjeri, īpaši gadījumos, kad viņu

vadītā partija vēlēšanās iegūst absolūto vai pat konstitucionālo vairākumu. Uzskatāms piemērs šādām izmaiņām izpildvarā ir Ungārijas premjerministrs Viktors Orbāns.

LITERĀTURAS SARAKSTS

1. Чиркин В. И. Сравнительное – правовое исследование: монография. – 2-е изд., испр. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2014. с. 56–99.
2. Ozolzīle G. Konstitucionālā reforma un demokrātijas konsolidācija Latvijā. *RTU Zinātniskie raksti (8. sērija: Humanitārās un sociālās zinātnes)*, 20. sējums. 2012: 24.–28. lpp.
3. Turpat, 22.–24. lpp.
4. Turpat, 27. lpp.
5. Ozolzīle G. Politiskā kultūra un demokrātija. *Latvijas policijas akadēmijas raksti, 4. sējums*. Rīga: LPoA, 1997. 51.–60. lpp.
6. Eurobarometra aptauju dati. [tiešsaiste]. [skatīts 17.05.2015.] Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb_arch_
7. Johannsen Lars Institutionelles Design und Demokratiegrad. In: *Deth Jan W., van (Hrsg.) Europäische Politikwissenschaft: Ein Blick in die Werkstatt*. Frankfurt a. M.: Campus, 2000. S. 171–195.
8. Lulle B. Tautas vēlēts prezidents kā pretsvars (žurnālistes Baibas Lulles saruna ar Saeimas deputātu Gunāru Kūtri un konstitucionālo tiesību ekspertu Edgaru Pastaru). *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2015. gada 28. janvārī
9. Müller-Rommel F., Harfst P., Schultze H. Von der typologischen zur dimensionalen Analyse parlamentarischer Demokratien: konzeptionelle Überlegungen am Beispiel Mitteleuropas. *Politische Vierteljahresschrift*, 2008., 49. Jg. Heft 4, S. 679.

10. Ismayr W. Die politischen Systeme Osteuropas im Vergleich. In: *Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas. 3., aktualisierte und erweiterte Auflage.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010. S. 21.
11. *Gegenwärtige und historische, nationale und internationale Verfassungstexte.* [tiešsaiste]. [skatīts 09.05.2015.] Pīcejams: <http://www.verfassungen.eu>
12. *Конституции государств (стран) мира.* Интернет библиотека конституций Романа Пашкова. [tiešsaiste]. [skatīts 10.05.2015.] Pīcejams: <http://www.worldconstitutions.ru>
13. Lagerspetz M., Maier K. Das politische System Estlands. In: *Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S. 79–121.
14. Schmidt T. Das politische System Lettlands. In: *Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S. 123–170.
15. Tauber J. Das politische System Litauens. In: *Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S. 171–208.
16. Ziemer K., Matthes C. Y. Das politische System Polens. In: *Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S. 209–273.
17. Vodička K. Das politische System Tschechiens. In: *Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S. 275–356.
18. Kipke R. Das politische System Slowakei. In: *Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S. 317–356.
19. Kőrösenyi A., Fodor G., Dieringer J. Das politische System Ungarns. In: *Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S. 357–417.
20. Gabanyi A. U. Das politische System Rumäniens. In: *Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S. 627–675.
21. Riedel S. Das politische System Bulgariens. In: *Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S. 677–728.
22. Lukšič I. Das politische System Sloweniens. In: *Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S. 729–772.
23. Zakošek N., Maršič T. Das politische System Kroatiens. In: *Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S. 773–835.
24. Kipke R. Das politische System Slowakei, S. 320.

Gunars Ozolzile received the degree of the Candidate of Philosophy Science from the Moscow State University in 1989, and the Dr. sc. soc. degree from the University of Latvia in 1992. At present, he is an Associate Professor and Head of the Department of Social Sciences of the Institute for Humanities at the Riga Technical University.
Address: Kronvalda Boulevard 1, Riga, LV-1010, Latvia.
E-mail: Gunars.Ozolzile@rtu.lv

Gunars Ozolzile. The presidential institute in the countries of East Europe and Latvia

Latvia is the only country in East Europe in which, during the changes of political regime, a new constitution was not admitted. Taking into account the regular actualization of this issue in the politics of Latvia and the dominating orientations in the political culture of the society, the author of the article believes that a discussion about the changes in the countries' basic act should be continued. While having discussions about the reforms in the Constitution, just the issue of presidential constitution has been in the centre of the researchers' attention. In most of the suggestions for a reform, we can find a wish for changing the order of electing the president (not of the parliament, but of the nation). Also several East Europe countries have taken exactly this path while reforming their constitutions.

The goal of the article is to explore the authority of the president in different East Europe countries (11 EU countries have been included in this research), perform a comparative analysis of this authority, and, through the prism of this research, to evaluate the possibility of constitutional changes in Latvia. The author of this article has made an attempt to answer the question of whether a president who has been elected by the people has to "automatically" increase the amount of power, as it is often considered by the experts in constitutional rights and also by political scientists in Latvia.

It is concluded that in Latvia, the president has been endowed with a significantly greater power than many heads of the countries who have been elected by direct elections, for example, in the Czech Republic, Slovakia and Slovenia. The conducted analysis also allows to conclude that the order of presidential elections disallows (at least in East Europe) to make conclusions about the extent of his power or political power. Thereby, an assumption is made that a president who has been elected by the people does not have to "automatically" increase the level of his power.

Гунарс Озолзиле. Институт президентства в странах Восточной Европы и в Латвии

Латвия является единственной страной в Восточной Европе, где при смене политического режима не была принята новая конституция. Учитывая регулярную актуализацию этого вопроса в латвийской политике и доминирующие политические ориентации в нашем обществе, автор статьи считает, что дискуссии об изменениях в конституции следует продолжать. В дискуссиях о реформе Сатверсме в центре внимания был именно институт президентства. В большинстве предложений о реформировании Конституции можно найти предложения изменить порядок избрания президента. Следует добавить, что и несколько государств Восточной Европы избрали этот путь. Цель статьи – изучить объём властных полномочий президентов Восточной Европы (в исследовании включены одиннадцать стран ЕС), осуществить сравнительный анализ этих полномочий и возможности реформировать конституцию нашей страны.

Делается вывод о том, что у президента Латвии существенно большие полномочия нежели у многих на прямых выборах избранных президентов, например, в Чехии, Словакии и Словении. Также делается вывод о том, что порядок избрания президента не позволяет (по крайней мере в Восточной Европе) делать вывод о силе его власти. Высказано предположение о том, что при прямых выборах избранного президента не обязательно "давать" ему больше власти.